

KRAŠTOVAIZDŽIO ARCHITEKTŪROS IR URBANISTIKOS SĄVEIKA – AR TURIME BENDRĄ TIKSLĄ

Vaiva DEVEIKIENĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Vilnius, Lietuva
El. paštas vaiva.deveikiene@vilnius.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojama urbanistikos ir kraštovaizdžio architektūros santykio ir sąveikos problema. Aprėpiamas moderniojo miesto laikotarpis – nuo XIX a. antrosios pusės iki nūdienos. Pateikiama XX a. urbanizacijos procesų ir sprendinių pavyzdžių, aptariama akcentuojant miesto santykio su gamta, želdynais, t. y. gyvo, tvaraus miesto kraštovaizdžio, formavimo problematiką.

Reikšminiai žodžiai: urbanistika, kraštovaizdžio architektūra, miestovaizdžio formavimas.

Įvadas

Miestas yra žmogaus rankų ir minties (proto) kūrinys, socioekonominių, sociokultūrinių ir geoekologinių procesų vieta ir erdvė. Čia nuolat formuojamas ir formuojasi *miestovaizdis* (vok. *stadtbild*; angl. *cityscape*), arba urbanistinis kraštovaizdis. Miesto kūrimas yra sudėtinga ir daugialypė visuomenės veiklos sfera. Teoriniuose darbuose nuolat teigiama, kad miestas – tarpdalykinių studijų objektas, ir miestovaizdžio formavimo veiklos sąveika yra neišvengiama (Urbonaitė 2012; Samalavičius 2013), tačiau praktikoje, bent Lietuvoje, tai sunkiai pasiekama, nuolat pasireiškia architekto profesinis egocentrizmas ir diktatas (Kavaliauskas 2013; Samalavičius 2013: 10–15). Šioje veiklos kryžkelėje kraštovaizdžio architekto ir miesto planuotojo urbanisto santykis yra problemiškas, nelygiavertis, o sąveika gana silpna.

Klausimas straipsnio pavadinime, ar turime bendrą tikslą, atrodo kiek trivialus. Abiejų profesijų kolegos dažnai atsakys, kad toks tikslas turėtų dar nuo antikos laikų – Aristotelio minties, kad „miestas turi būti pastatytas taip, kad jo piliečiai jaustųsi saugūs ir laimingi“. Austrų architektas ir urbanistas C. Sitte (1843–1903) šią mintį išplėtė, teigdamas, kad laimingų piliečių labui miesto statyba turi būti ne vien techninis uždavinys, bet ir estetiškas pačia kilniausia prasme (Samalavičius 2013: 23). XX ir XXI a. sandūroje kalbame apie darnaus ar tvaraus miesto sampratą (Juškevičius 2005) ir miestovaizdį – kaip gamtinio ir kultūrinio pradų sąveikos rezultato raišką.

Straipsnis skirtas praėjusio (XX) amžiaus ir nūdienos urbanizacijos procesų bei kraštovaizdžio tvarkymo sprendinių sąsajų ir sąveikų problematikai. Autorė nekėlė sau užda-

vinio išsamiai ir nuosekliai aptarti visų svarbesnių teorinių miestų plėtros procesų refleksijų ar „inventorizuoti“ visų urbanistinio mąstymo aspektų. *Straipsnio tikslas* – aptarti tik pačias svarbiausias, reikšmingiausias, didžiausią įtaką ir poveikį urbanistikos ir architektūros specialistų bei visuomenės sąmonei turinčias moderniojo miesto sampratas, taip pat miesto santykio su gamta bei gyvo, tvaraus miesto kraštovaizdžio formavimo problematiką.

Svarbiausi tyrimo ir analizės uždaviniai yra apibrėžti miesto, kaip architekto, urbanisto ir kraštovaizdžio architekto veiklos objekto, sampratą, nagrinėti želdynų ir kitų gamtinių elementų urbanistinėje aplinkoje svarbą ir šios svarbos pokyčius, nustatyti miestovaizdžio formavimo potencialą ir sinergijos gaires. Aprėpiamas moderniojo miesto laikotarpis – nuo XIX a. antrosios pusės iki nūdienos.

Pasak prof. dr. Almanto Samalavičiaus (2013: 18), akivaizdu tai, kad, nespėję nei atsakingai apmąstyti XX a. įvykusių urbanizacijos procesų įtakos Lietuvos miestams, nei juo labiau sukurti miestų pertvarkos, jų istorinio urbanistinio audinio regeneravimo konceptualių pagrindų, išsyk po didžiojo 1990 m. socialinio lūžio buvome įtraukti į naujų ekonominių ir socialinių procesų galios lauką. Rinkos ekonomika, pakeitusi savaip ydingą ir žalingą sovietinę planinę, spartus kapitalizmo sistemos formavimasis, vietinio ir užsienio investicinio kapitalo augimas paspartino ir naujus urbanistinius procesus. Juose pirmiausia „neliko vietos“ viešajam interesui, viešojo naudojimo teritorijoms, želdynams, nuoseklus kraštovaizdžio (miestovaizdžio) formavimo sprendimams.

Miestas kaip architekto, kraštovaizdžio architekto ir urbanisto veiklos objektas

Metodologinės prielaidos ir prieštaros

Urbanistika, teritorijų planavimas ir projektavimas yra sudėtinga ir daugialypė visuomenės veiklos sfera, kurioje susipina daugelio mokslinio ir meninio pažinimo kryptių interesai, joje vyksta šių kryptių atstovų konkurencija pretenduojant į lyderio ar pagrindinio veiklos organizatoriaus vaidmenį. Geografas ir kraštovarkos mokslų klasikas Paulius Kavaliauskas (2013) palietė ir aptarė profesinio egocentrizmo apraiškas kraštovarkoje ir metodologines prieštaras šioje inžinerinėje ir tvarkomojo pobūdžio srityje, konstatuodamas, kad mūsų šalyje urbanistinis architektūrinis egocentrizmas gana giliai suleido šaknis tiek aukštųjų mokyklų, tiek valdymo sferose. Pasak jo, architektūra, urbanistika, kraštovaizdžio architektūra iki šiol nėra aiškiai ir sistemiškai suformulavusios savo konceptualių nuostatų bei nėra apibrėžusios savo kompetencijų erdves. Dažnai tebevyksta šių sričių oficialiųjų, ypač kraštovaizdžio architektūros, atstovų blaškymasis tarp meninės ir mokslinės, estetinės ir ekologinės, populistinės ir technokratinės ar kitų ideologinių pakraipų ir paradigmų (Kavaliauskas 2013: 14).

Diskusijos dėl terminų ir sąvokų vyksta ir tarp architektūros bei urbanistikos sferoje besidarbuojančių kolegų. Iškalbinga polemika profesorius Algis Vyšniūnas prabyla populiariame architektūros žurnale „Pilotas“. Naujai atsirandančias architektūrinės bei urbanistinės veiklos tarpdalykines sąvokas profesorius vertina gana skeptiškai: „dabar labai madingi terminai, kurie daugiau yra bendrojo pobūdžio deklaracijos negu mokslinio naratyvo terminologija – ekologiška architektūra, ekologiška urbanistika, žalia urbanistika, subalansuota-darni-tvari architektūra, išmanusis miestas, humaniška aplinka, tvarus judrumas ir t. t. Tokius terminus, kaip savotiškus burtažodžius vartoja politikai, viešųjų ryšių specialistai, valdininkai ir t. t. Tai yra paprasčiausias gudravimas, nes neįmanoma prieštarauti savaime suprantamiems dalykams, kad architektūra turi būti estetiška, pigi, ekologiška, humaniška, kontekstuali, taktiška, demokratiška, profesionali, moderni, efektyvi ir t. t. Lygiai taip pat nepaneigiami teiginiai, kad miestas turi būti kokybiškas, patogus, jaukus, saugus, žalias, ekologiškas, konkurencingas, bendruomeniškas ir t. t.“ (Vyšniūnas 2013).

Su krašto tvarkymo (tarp jų ir miesto tvarkymo) sfera susijusios metodologinės prieštaros skiriamos į bendrąsias, struktūrines ir disciplinų prieštaras. Paprastai bet kurios srities metodologinės prieštaros arba painiavos yra glaudžiai susijusios su joje vartojama terminija (Kavaliauskas 2013: 17).

Disciplinų prieštarų grupėje pirmiausia būtų tikslinga aiškiai skirti kraštovaizdžio projektavimo ir kraštovaizdžio planavimo sferas. Pasak P. Kavaliausko (2013: 17–18), tai netgi galėtų būti skiriamoji architektūrinių ir geografinių kraštovaizdžio pažinimo bei veiklos interesų linija. Kraštovaizdžio architektūros objektu laikytina kraštovaizdžio erdvinė išraiška, o tikslas – estetiškai šią išraišką sutvarkyti. Taigi kraštovaizdžio architektūra, laikantis klasikinės anglosaksinės sampratos, savo prigimtimi yra išorinių (atvirų) erdvių (angl. *outdoor spaces*) formavimo menas, kurio uždavinys – suteikti gamtinėms ir technogeninėms kraštovaizdžio morfostruktūroms išbaigtą psichologiškai priimtina vietos erdvinę išraišką. Taip formuluojama architektūrinė paradigma galėtų atstovauti kraštovaizdžio percepcinio pažinimo bei formavimo nuostatoms. Dabar galiojančiuose teisės aktuose ir mokslo darbuose pateikiamos ir rekomenduojamos tokios disciplinų grupės sąvokų apibrėžtys:

Kraštovaizdis – žemės paviršiaus gamtinių (paviršinių uolienuų ir reljefo, pažemio oro, paviršinių ir gruntinių vandenių, dirvožemio, gyvųjų organizmų) ir (ar) antropogeninių (archeologinių liekanų, statinių, inžinerinių įrenginių, žemės naudmenų ir informacinio lauko) komponentų, susijusių medžiagiais, energiniais ir informaciniais ryšiais, teritorinis junginys. Tai žmonių suvokiama vietovė (teritorija), kurios pobūdį nulėmė gamtiniai ir (ar) antropogeniniai veiksniai ir jų sąveika (Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio... 2004).

Kraštovaizdžio geografija – mokslas, tyrinėjantis kraštovaizdžio morfologinę sandarą, jame vykstančius geoekologinius procesus ir pagrindžiantis kraštovaizdžio apsaugos, tvarkymo, naudojimo ir planavimo sprendinius (Kavaliauskas 2013).

Kraštovaizdžio planavimas – strateginiais ir teritorijų planavimo dokumentais išreikšti ir patvirtinti į ateitį orientuoti veiksmai, kuriais siekiama išsaugoti, tobulinti, atkurti arba kurti kraštovaizdį (Kavaliauskas 2013).

Kraštovaizdžio projektavimas – specialiais dokumentais išreikšti ir patvirtinti į ateitį orientuoti veiksmai, kuriais siekiama organizuoti konkrečių kraštovaizdžio objektų bei mikroerdvių naudojimą, apsaugą, formavimą, tobulinimą ar atkūrimą. Apima gamtotvarkos, paveldotvarkos, sodybų tvarkymo, inžinerinio tvarkymo, želdynų ir kitų rekreacinių mikroerdvių tvarkymo projektavimą (Kavaliauskas 2013).

Kraštovaizdžio formavimas – kraštovaizdžio politikos kryptių įgyvendinimo veiksmai, kuriais siekiama išsaugoti, tobulinti, atkurti arba kurti kraštovaizdį ir kurie apima kraštovaizdžio apsaugos, tvarkymo, naudojimo ir planavimo priemones (Kavaliauskas 2013).

Kraštovaizdžio architektūra (I) – taikomasis kraštovaizdžio erdvių formavimo menas, žaliųjų ir urbanizuotų plotų kompozicinės struktūros, pastatų bei statinių ir jų kompleksų dermės su kraštovaizdžio gamtiniu pagrindu ar jo pavieniais elementais kūrimas (Kavaliauskas 2013)

Kraštovaizdžio architektūra (II) – savarankiška taikomoji (architektūros) mokslo ir meno šaka – kryptingas socialiai pagrįstas, biologiškai visavertės, ekologiškai tvarios ir estetiškos žmogaus erdvinės aplinkos, užtikrinančios darnų sambūvį tarp gamtinių ir antropogeninių kraštovaizdžio komponentų, formavimas (Jakovlevas-Mateckis 2010).

Kraštovaizdžio architektūra (III) – taikomoji mokslo ir meno disciplina. Tai žmogaus erdvinės aplinkos – statinių ir jų kompleksų dermės su kraštovaizdžio gamtiniu pagrindu ar jo pavieniais elementais formavimas (Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio... 2004).

Nagrinėjant Lietuvos Respublikos teisės aktus, reglamentuojančius architektūros ir urbanistikos procesus, bei mokslo straipsnius panašia tematika, kraštovaizdžio architektūros sąvokos apibrėžimo beveik niekur nėra, tačiau gamtinio ar antropogeninio kraštovaizdžio struktūriniai elementai kaip neatskiriama urbanistinio audinio dalis figūruoja apibrėžimuose ir rekomendacijose.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 18 d. nutarimu Nr. 554 patvirtintame Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptių apraše (Lietuvos Respublikos architektūros... 2005) pateikiamas toks apibrėžimas: „Urbanistika yra miestų planavimas – miestų ir gyvenviečių projektavimas ir statyba. Tai mokslas, tiriantis miestų ir gyvenviečių statybą, jų istoriją, numatantis tolesnes jų raidos perspektyvas. Urbanistikos sąvoka apima ir mažiausią gyvenvietę, ir didelį miestą, tai erdvėje išplėtotą architektūrinę visumą, susidedanti tiek iš įvairiausios paskirties statinių, tiek juos siejančių įrenginių struktūrų: gatvių, aikščių, parkų, suformuotos gamtinės aplinkos, tunelių, tiltų“.

Bendri kraštovaizdžio tvarkymo ir miesto planavimo tikslai atspindimi ir 2007 m. Leipcigo tvariųjų Europos miestų chartijoje: „Viešųjų erdvių kokybė, žmogaus sukurti miesto kraštovaizdžiai bei architektūros ir urbanistinis vystymas yra miestų gyventojams svarbūs gyvenimo sąlygų veiksniai. Šie „švelnieji“ vietos veiksniai svarbūs pritraukiant žinių sektoriaus įmones, kvalifikuotą ir kūrybingą darbo jėgą ir turizmui. Todėl, norint sukurti patrauklias į gyventojus orientuotas viešąsias erdves ir aukšto lygio gyvenamąją aplinką – „Baukultur“, reikia didinti architektūros, infrastruktūros planavimo ir miestų planavimo sąvei-

ką. „Baukultur“ reikia suprasti plačiausia šio žodžio prasme, kaip visų kultūros, ekonomikos, technologijų, socialinių ir ekologijos aspektų visumą, kuri daro įtaką planavimo ir statybos kokybei ir procesams. Tačiau šis požiūris neturėtų apsiriboti viešosiomis erdvėmis. Tokia „Baukultur“ reikalinga visam miestui ir jo apylinkėms. Miestai ir vyriausybės turi stengtis, kad jų įtaka būtų juntama. Tai ypač svarbu architektūros paveldo išsaugojimui. Istorinius pastatus, viešąsias erdves ir jų urbanistinę ir architektūros vertę reikia išsaugoti. Funkcinių ir tinkamai įrengtų miesto erdvių, infrastruktūros ir paslaugų kūrimas ir saugojimas yra užduotis, kurią turėtų kartu vykdyti valstybės, regionų ir vietos valdžios institucijos, piliečiai ir verslo atstovai“ (Leipcigo tvariųjų Europos miestų chartija 2007).

Modernusis miestas išreiškia ir įkūnija dviejų iš esmės skirtingų sampratų – miesto kaip *vietos* ir miesto kaip *erdvės* – derinį ir skirtį. Tiek Vakarų urbanistai, tiek jų kolegos pokomunistinėje Lietuvoje dažniausiai nėra linkę suvokti vietos ir erdvės esminės skirties, daugeliui šios sąvokos tėra sinonimai (Samalavičius 2013: 10–11). Tačiau vietos prioritetą urbanistikoje yra aiškus ir svarbus, toks jis ir turi išlikti. Skirtis tarp miesto, kaip modeliuojamos erdvės, ir savitą pobūdį bei tapatumą išsaugojusios vietovės, kurioje yra įsirežę įvairių epochų pėdsakai bei prigimtiniai gamtiniai savitumai, turi būti suvokiama ir nuolat eksponuojama. Kraštovaizdžio architekto, urbanisto, teritorijos planuotojo priedermė yra išsaugoti vietos dvasią, *genius loci*, ir tik tada kurti erdvę. Šiame kontekste propagotina aiški metodologinė linija, skirianti architektūrinį ir urbanistinį projektavimą (angl. *design*), kaip architektūrinės veiklos sferą, nuo urbanistinio ir rajoninio planavimo (angl. *planning*), kaip planavimo veiklos sferos. Kraštovaizdžio architektūros žinija reikalinga abiem minėtoms sferoms.

Gamtiniai elementai – miestovaizdžio raiškos pagrindas

Gamtinės morfostruktūros elementų įtaką urbanistinei ir kraštovaizdžio architektūros raiškai yra tyrinėję ir aptarę prof. K. Jakovlevas-Mateckis (2008: 267–298), architektė I. Daujotaitė ir jos mokiniai (Daujotaitė 2006; Daujotaitė, Laukaitytė-Malžinskienė 2006), kiti autoriai.

Fizinę urbanistinę aplinką ir jos raišką modeliuoja trys pagrindiniai elementai: statinių struktūros, atviros urbanistinių srautų erdvės ir gamtos elementai, t. y. žemės paviršiaus reljefas, augalija, vanduo. Urbanizacija dažniausiai neigia trečiąją poziciją (Daujotaitė 2006: 41). Aplinkos elementų žmogaus poreikiams tenkinti dažnai nepakanka.

Jie yra kuriami. Formuodami miestą kaip kūrinį sprendžiamame uždavinyje dėl norimos vykdyti programos tinkamumo kiekvienai savo ypatumais išsiskiriančiai vietai.

Daugelyje Lietuvos miestų susiklostė aiški žemės paviršiaus reljefo ir vandenų sumodeliuota bei istorijos raidos įprasminta gamtinių, kultūrinių ir urbanistinių verčių sistema. Puikūs ir išraiškingi šiuo požiūriu yra Vilniaus, Kauno, Trakų, Telšių, Zarasų ir kt. miestų pavyzdžiai. Vilniaus gamtinius morfologinius ypatumus nagrinėjusi I. Daujotaitė pabrėžia, kad būdingą ir vertingą daugiaplanį Vilniaus centro ir senamiesčio miestovaizdžio savitumą ir išskirtinumą lemia urbanistinės substancijos ir gamtinio konteksto darba (Daujotaitė 2006: 42).

Vilniuje Neries slėnio amfiteatrinių terasų struktūra sudaro puikias sąlygas mieste išsaugoti bioįvairovę ir želdynų sistemos dalis. Deja, kaip teigia I. Daujotaitė (2006: 43), ši struktūra ima byrėti – per daug lengvai ją skaldo „pelningos investicijos“, pvz., Šeškinės ozo šlaito papėdėje esantis senslėnis buvo užstatytas – iškilo „Siemens“ arena ir gyvenamųjų namų kvartalas („stambūs statiniai „sėdo“ į smulkios skaidos parkinį kraštovaizdį ir jį užgožė“). Vilniaus pilių komplekso kalvyno, kaip istorinio ir kultūrinio miesto branduolio, pagrindinė dalis – svarbiausias miesto centro erdvinės raiškos elementas – dabar atsiveria be želdinių. Taip eksponuojamas Gedimino pilies kalnas, supamas Neries ir Vilnios santakos slėnio žaliųjų šlaitų, įgauna vizualinės kompozicijos dominantės reikšmę. Miesto centro erdvinės struktūros kompozicinis karkasas – Neris slėnis ir jo žalieji šlaitai – turi būti saugomi ir traktuojami kaip svarbios gamtosauginio ir urbanistinio karkaso ašys (Daujotaitė 2006: 46).

Rekreacinių kompleksų kūrimo gamtinėje aplinkoje nuostatas yra apžvelgę VGTU profesoriai E. Staniūnas ir G. Stauskis (2011: 69–105). Jie akcentavo jau minėtus pagrindinius natūralaus kraštovaizdžio sistemos elementus – žemės paviršiaus reljefą, augaliją (želdinius ir želdynus), vandens telkinius. Reikėtų atrasti tinkamas vietas reljefo šlaituose tolimiems vaizdams atverti, ten įrengti regyklą, apžvalgos taškus. Kraštovaizdžio architektūroje ir urbanistikoje labai reikšmingos želdinių išorinės ir bioekologinės savybės. Labai svarbus želdinių kaip vietovės ekologinio stabilizatoriaus vaidmuo.

Svarbiausiais kraštovaizdžio architektūroje ir urbanistikoje laikytini šie keturi žemės paviršiaus formos elementai: 1) vandens telkinio kranto linija, 2) slėnio pakraštys, 3) plynaukštė (arba terasos plokštuma), 4) vandenskyros linija, t. y. linija, jungianti aukščiausius vietovės taškus (Staniūnas, Stauskis 2011: 93). Nuo šių elementų priklauso estetinė vietovės interpretacija ir urbanistinių bei architektūrinių sprendinių galimybės.

Želdynai urbanistinėje aplinkoje. Bendras tikslas ir požiūris?

Istorinė urbanistinių idėjų, pripažįstant želdynų svarbą miesto struktūroje, raida

Moderniojo miesto gimimą lėmė industrinė revoliucija, pramoninės gamybos plėtra. Greitai buvo suvoktas miesto „žaliųjų plaučių“ ir estetinio prado poreikis. Miesto želdynai, viešasis parkas tapo neatskiriama moderniojo miesto sanklodos dalimi. Želdynų svarbą suvokė Niujorko centrinio parko (*Central Park*) kūrėjai, Paryžiaus miesto reformatoriai G. E. Haussmannas (1809–1891), J. C. A. Alphand'as (1817–1831), E. Belgrand'as (1810–1878), su jais dirbę kraštovaizdžio architektai Jean-Pierre Barillet-Deschamps'as (1824–1873), Eduardas André (1840–1911). Urbanizacijos ir pramonės proveržis pasaulio didmiesčius XIX a. viduryje paskatino ieškoti miestų pagerinimo ir gyvenimo kokybės gerinimo (dabar sakytume – miestų humanizavimo) sprendinių. Idėja dėl miesto želdynų – viešojo parko, apželdintų aikščių, skverų, alėjų ir bulvarų – gimė ir augo, bei buvo realizuojama su didžiuliais užmojais ir didele atida daugelyje didmiesčių, pramonės centrų ir šalių sostinių – tiek Senojo, tiek Naujojo Pasaulio žemynuose.

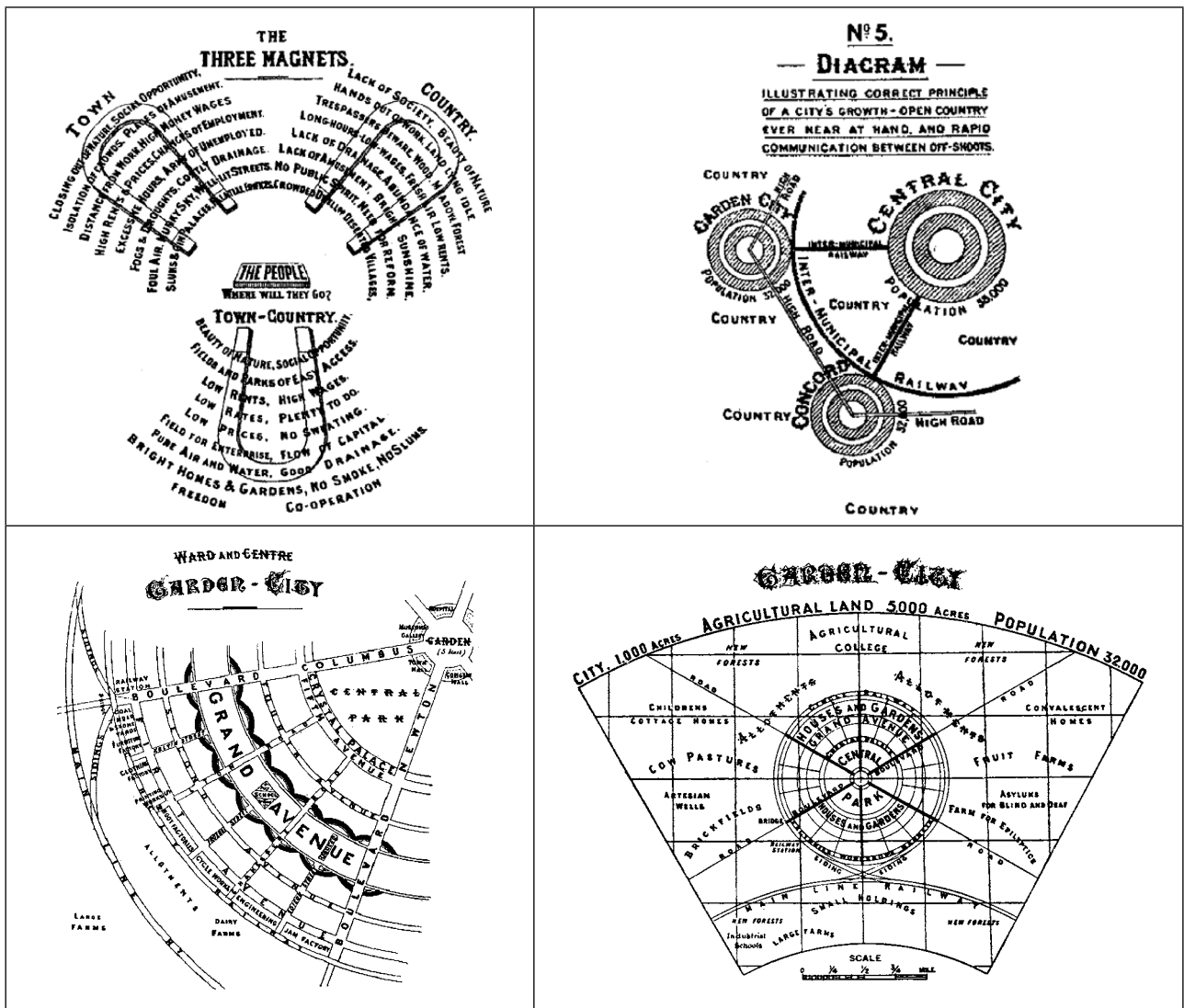
Labai gražiai apie miesto želdynų reikšmę parašė ir pasakė prancūziškosios parkų kūrimo tradicijos atstovas Charlesas (Carlos) Thaysas (1849–1934), teikdamas 1891 m. konkurso medžiagą Buenos Airių miesto tarybai (chuntai) Želdynų (tuomet vadintos Promenadų) direkcijos vadovo postui užimti: „Žmogui, ypač dirbančiam, reikia prasiblaškyti, o ar gali būti kas nors sveikiau, didingiau, tikriau nei tai, kad žmogus moka vertinti, stebėti medžius, nuostabias gėles, mėgautis tuo? Dvasia tuo metu ilsisi, bent trumpam pasimiršta nuoskaudos, o grožis ir tyrumas iškart paveikia širdį. Žmogus vėl tiki savo darbu, savo šeima, skatinamas palankesnių tikslų nei tie, kuriuos turėjo nesimėgaudamas tokiomis kontempliacinėmis akimirkomis“. Aišku, jis priminė „miesto plaučius“ – želdynams priskiriamas oro drėgmės, cheminės taršos, saulės šviesos, oro temperatūros reguliavimo funkcijas“ (Deveikis *et al.* 2014).

Permaštyti kai kurias moderniojo miesto ir želdynų vietos jame doktrinas dar 1889 m. kvietė austrų architektas C. Sitte (1843–1903). „Jei parkai būtų kuriami siekiant paversti juos vaikų žaidimo aikštelėmis ar pasivaikščiojimo vietomis, medžių poveikis būtų visai kitoks nei dabar, kai jie surikiuojami eilėmis pagal pagrindinę transporto arteriją, kurioje gausu triukšmo, vėjo ir dulkių debesų“ – tikino urbanistas, įtvirtindamas prieštarą ir dėl želdynų reikšmės mieste, ir dėl jų erdvinės sandaros principų (cituojuama pagal A. Samalavičių (2013: 33)). Jis siūlė

nerikiuoti medžių palei gatves; kad medžiai atliktų sanitarinę funkciją, jų nedera sodinti gatvėse, jie turėtų augti didesnių pastatų kvartalų viduje. Šiose apribotose erdvėse jie būtų atskirti nuo gatvių iš visų keturių pusių. C. Sitte klaida laikė sprendimus paversti parkus ir kitus želdynų plotus atviromis erdvėmis, jis teigė, kad kadaise įrengiant želdynus mieste buvo elgiamasi priešingai. Senasis privatus sodas, *hortus conclusus*, apsaugotas nuo gatvės dulkių, teikė vėšą, gryną orą ir gražų vaizdą aplinkiniams namams. Pasak jo, modernusis viešasis parkas ar sodas yra atviras vėjui ir orui, tad padengtas gatvės dulkių, išimtis nebent, jei jis yra miškinio dydžio (Samalavičius 2013: 33; Sitte 1889 [1918]).

Želdinius C. Sitte interpretavo kaip labai svarbius architektūros harmonizavimo elementus, todėl jam rūpėjo, kad medžių išdėstymas urbanistiniuose ansambliuose neužgožtų architektūrinio statinių grožio.

Kita koncepcija – Ebenezerio Howardo (1850–1928) miesto-sodo idėja (Howard 1902 [1946]) ir tradicija, gyvuojanti iki mūsų dienų. Miesto-sodo idėja pasklido po Europą ir Šiaurės Ameriką, ir iš esmės tebėra praktiškai taikoma, interpretuojama. Šimtametės, bet vis dar gyvas miesto-sodo idėjas yra aptarusi dr. Dalia Bardauskienė. Pasak jos, pažangi Jungtinės Karalystės (JK) urbanistinės plėtros modeliavimo patirtis yra daugiausia siejama su E. Howardo miesto-sodo koncepcija. Jos autorius gyventojų sveikatos ir pramonės taršos augimo problemas Anglijoje siekė spręsti įkurdamas žaliame lauke pigioje užmiesčių žemėje humaniškus apie 32 tūkst. gyventojų tankumo miestus (Bardauskienė 2013: 133). E. Howardo miesto-sodo erdvinės struktūros pasiūlymai, sandaros principai ne kartą aptarti (Samalavičius 2013: 37–46; Deveikiene *et al.* 2012), o ir pati autoriaus publikacija su diagramomis (1 pav.) lengvai randama internete.

1 pav. Diagramos iš E. Howardo *Garden Cities of To-Morrow*, 1902 (Howard 1902 [1946])
Fig. 1. Charts from E. Howard's *Garden Cities of To-Morrow*, 1902 (Howard 1902 [1946])

Praktiškai ši idėja buvo įgyvendinta netoli Londono XX a. pradžioje, kitam britų urbanistui Raymondui Unwinui (1863–1940) su įbroliu R. B. Parkeriu suprojektavus miestą-sodą Lečvortą (*Letchworth Garden City*, 1904; 2 pav.) ir Hampstido priemiestį (*Hampstead Garden Suburb*, 1906) bei kitus miestus-sodus. Tokius projektus rengė ir tęsė kiti architektai. 1920 m. buvo įgyvendintas Velvyno miesto-sodo (*Welwyn Garden City*) projektas. Lečvortas ir Velvynas yra gerai žinomi ir Lietuvos urbanistams, kraštovaizdžio architektams.

Ši koncepcija pasirodė labai patraukli ir sektina. Būta įvairių bandymų ir projektų sekinių, interpretacijų įvairiose Europos ir Šiaurės Amerikos šalyse. Šiaurės Amerikoje, JAV, miesto-sodo koncepcijos sklaidai daugiausia nusipelnė Lewis Mumfordas (1895–1990). Jis visą gyvenimą išliko nuoširdus šios idėjos šalininkas ir jos perspektyvų gynėjas (Mumford 2007). Neapibrėžtos akademinės tapatybės daugiašakių interesų asmenybės intelektualinį indėlį puikiai aptarė A. Samalavičius (2013: 57–72). L. Mumfordo programinės knygos „Miestų kultūra“ (1938), „Miestas istorijoje“ (1961) dėl jų filosofinio pobūdžio ir perspėjimų apie apokaliptinę miestų raidą nėra sulaukusios platesnio Lietuvos urbanistų praktikų dėmesio.

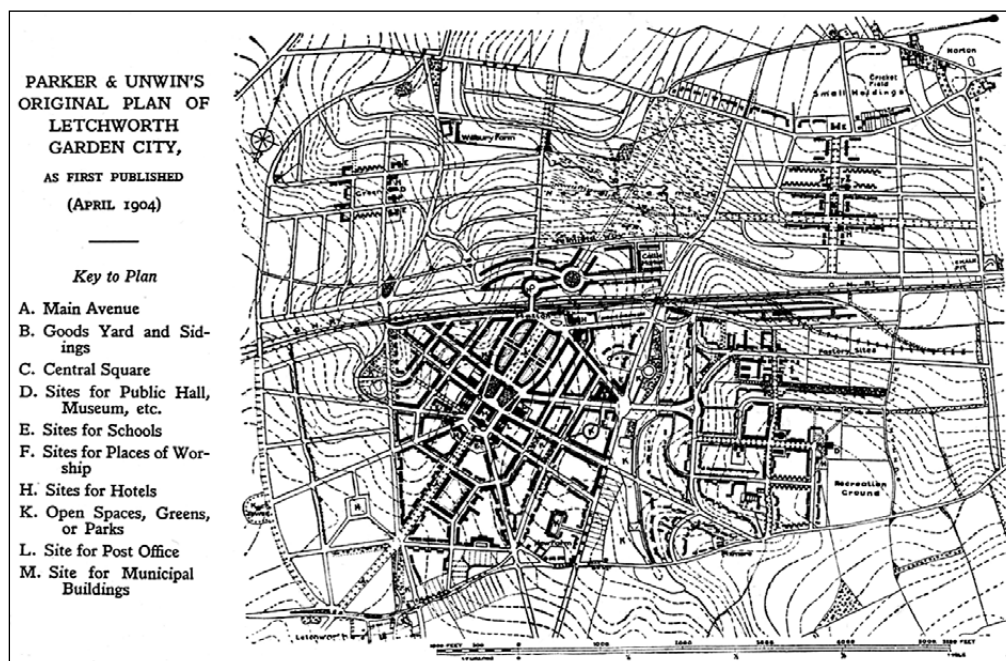
Miesto viešųjų erdvių, kaip asociacijos, gyventojų bendruomenės, jungimo vietų, poreikio bei miesto rekreacinių erdvių akcentavimu L. Mumfordas yra artimas europietiškajai urbanistikos tradicijai. Jis suvokė, kad planuojant viešąsias erdves – aikštes ar parkus – būtina ieškoti sąsajų su vyraujančiu miesto gyvenimo būdo

modeliu ir kad tik gyvenimo būdo kontekste galima suvokti tikrąsias viešųjų erdvių funkcijas. Veikale „Miesto perspektyva“ (*Urban Prospect* 1968) jis pabrėžė urbanistinės politikos reikalingumą. Kad miestas išsaugotų istorinį tęstinumą, būtina urbanistinė politika – numatyti gyventojų skaičiaus ir tankumo ribojimą, socialinės bei ekonominės veiklos derinimą, vidinį balansą, sąveiką tarp naudingų atvirųjų ir gyvenamųjų erdvių, parkų, sodų ir žaliųjų pasivaikščiojimo zonų, kaip integralių urbanistinės aplinkos dalių.

Pasak L. Mumfordo, „naujas miesto vaizdinys, kuris atitiks visas jo dimensijas, negali būti paprasčiausiai per vieną naktį atliekamas darbas: jame [mieste] turi likti vietos gamtai, upei, įlankai, kalnui, miškui, klimatui, ir, žinoma, – žmonijos istorijai, kultūrai bei sudėtingai grupių, organizacijų, institucijų, asmenybių sąveikai“ (Mumford 1968, cituojama pagal A. Samalavičių (2013: 80)).

XX ir XXI a. kraštovaizdžio architektūros bei urbanistikos paradigmos ir santykio problema

XX a. urbanistikos radikaloji didaktinė (ir paveikioji, turėjusi įtakos visoje Europoje bei pasaulyje) teorija ir praktika sietina su dviem prancūzų architektais ir urbanistais – Tony Garnier’u (1869–1848) ir Le Corbusier’u (tikr. *Charles-Edouard Jeanneret-Gris*, 1887–1965). Jų projektuose ir kituose darbuose bei publikacijose buvo suformuluoti miesto funkcinio zonavimo principai, kurie ilgam įsirežė į urbanistikos mokslo ir praktikos sprendinius.

2 pav. Lečvorto miesto-sodo projektinis planas, aut. R. Unwinas ir R. B. Parkeris, 1904

Fig. 2. Letchworth garden city project by R. Unwin and R. B. Parker, 1904

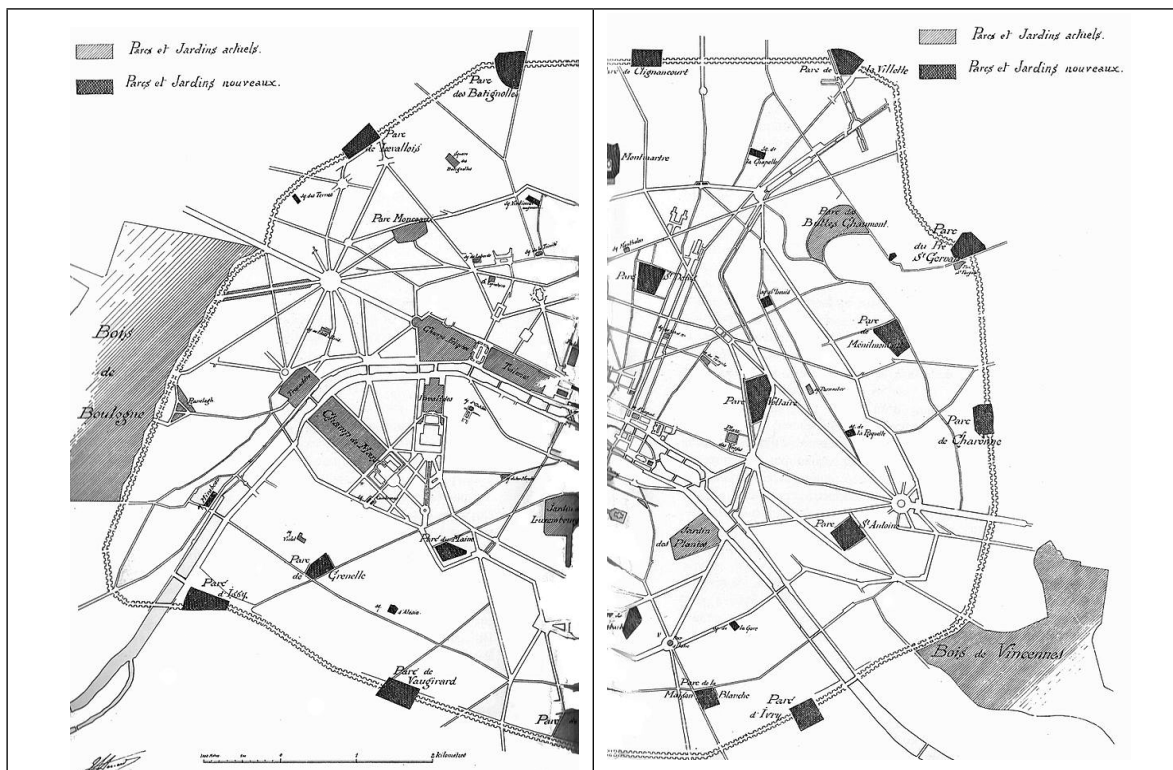
Pabrėžtina įdomi aplinkybė. Žodis „urbanizmas“ (pranc. *urbanisme*) Prancūzijoje pirmą kartą pavartotas 1909 m. Lyono aukštosios komercijos mokyklos profesoriaus Pierre Clerget'o studijoje *L'Urbanisme. Etude historique, géographique et économique* („Urbanizmas. Istorijos, geografijos ir ekonomikos studija“). Pirmieji Prancūzijos urbanistai atėjo iš miesto „pagražinimo ir sveikatinimo“ specialistų būrio – kraštovaizdžio architektų, miesto planuotojų, miestų viešųjų parkų kūrėjų. 1911 m. įsteigtos Prancūzijos architektų urbanistų bendrijos (*Société française des architectes urbanistes*), 1914 m. užregistruotos kaip SFU, *Société française des urbanistes*, steigėjai buvo ne tik architektai Eugène Hénard'as (1849–1923), Marcelis Auburtinas (1872–1926), Alfredas Hubertas Donatas Agache (1875–1959), Henri Prost'as (1874–1959), bet ir kraštovaizdžio architektai Jean Claude Nicolas Forestier'as (1861–1930), Edouardas Redont'as (1862–1942), René André (1867–1942).

Anglijoje 1909 m. Stanley Adsheadas (1868–1946) įkūrė pirmąją pasaulyje miestų planavimo katedrą Liverpulio universitete, o Raymondas Unwinas išleido savo knygą *Town Planning in Practice*, kurioje aptarė miestų-sodų idėjos realizavimą. Prancūzijoje 1908 m. išleista J. C. N. Forestier'o knyga *Grandes villes et systèmes de parcs* („Dideli miestai ir parkų sistemos“). Pirmoji urbanistikos knyga Prancūzijoje išleista Pirmojo pasaulinio

karų metais, 1915 m. Tai trijų autorių, SFU narių – A. D. Agache'o, M. Aubertino ir E. Redont'o, 257 puslapių veikalas *Comment reconstruire nos cités détruites? Notions d'urbanisme appliquées aux villes, bourges et villages* („Kaip atstatyti sugriautus mūsų miestus? Taikomoji urbanizmo samprata ir idėjos miestams ir miesteliams“). Po karo M. Aubertinas, be kitų projektų, parengė ir miesto-sodo prie Reimso projektą (*Cité-Jardin du Chemin Vert Reims*, 1919–1924). Prancūzijos urbanistai, kaip ir Didžiosios Britanijos, daug dirbo keliaudami po kolonijas ir Naująjį Pasaulį. A. D. Agache dirbo Rio mieste Brazilijoje, J. C. N. Forestier'as – Maroke, Ispanijoje, Argentinoje ir Kuboje.

Paryžiaus želdynų kūrimo programa XX a. buvo plečiama, atnaujinama. 1903 m. ją parengė architektas urbanistas E. Hénard'as (3 pav.).

1923 m. šią sistemą atnaujino ir išplėtė kraštovaizdžio architektas Paryžiaus želdynų (parkų ir promenadų) direktorius J. C. N. Forestier'as. Šių projektų tikslas yra tai, kad gyventojams didelis miesto parkas nebūtų toliau kaip per 1 km, o mažas želdynas – skveras ar sodas – 500 m atstumu (*Les parcs et jardins...* 2001). Forestier'as laiko parką privaloma urbanistinio projekto dalimi. Tai gyvenimo, poilsio, meditacijos vieta. Jis tvirtina, kad miesto planas nebus pakankamas, jei jame nebus numatyta atvirų erdvių programos ir nebus specialaus plano – parkų sistemos plano

3 pav. Paryžiaus parkų sistemos planas, aut. Eugène Hénard'as, 1903 (Hénard, Cohen 1982)

Fig. 3. A map of park system of Paris, by Eugène Hénard, 1903 (Hénard, Cohen 1982)

(Forestier 1908 [1997]: 56). Prancūzai iš esmės pripažįsta valstybės centralizuotai reguliuojamą miestų planavimą ir miesto struktūros plėtotę.

Kiek kitokią urbanistikos sampratą diegė JAV ir Kanados urbanistė Jane Jacobs (1916–2006). Jos skelbta urbanistikos samprata pirmiausia rėmėsi socialinėmis prielaidomis. Miestas, pasak jos, negali būti sumeistraujamas profesionalaus architekto ar miesto planuotojo braižybos lentoje ir primetamas visuotinai taikyti. Būtina demokratiizuoti planavimo procesą – visuomenė sprendžia, kas tinka ir ko norima, kas svarbu. Jos veikale „Didžiųjų Amerikos miestų mirtis ir gyvenimas“ (Jacobs 1961) nagrinėjamas socialinis-kultūrinis pradai, vėliau autorė ėmėsi socialinių-ekonominių, miesto ekonomikos klausimų.

Gatvių socialinio vaidmens refleksijai J. Jacobs skyrė išskirtinį dėmesį. Priešingai nei L. Mumfordas, kuris viešojo miesto gyvenimo funkcijas siejo su parkais, aikštymais ir skverais, J. Jacobs tvirtino, kad geriausiai šias funkcijas atitinka gatvė, nes pats parkų egzistavimas kurioje nors miesto dalyje dar neužtikrina jų vaidmens ir kokybės, nes jie gali būti nesaugūs, nepatrauklūs. Parkai, pasak jos, nėra nei nekilnojamojo turto stabilizatoriai, nei bendruomenės inkarai (Samalavičius 2013: 100). Tai iš esmės kertasi su kitų urbanistų ir miesto planuotojų nuostatomis, kad artimas miesto parkas ar kitoks želdynas yra svarbus nekilnojamojo turto vertės veiksnys.

Sodai, parkai, skverai per visą urbanizacijos laikotarpį liko pagrindiniu miesto aplinkos kompozicijos ir funkcijos elementu deriniu. Be jo šiuolaikiniame mieste urbanistinė darna nepasiekama. Miesto parkas jau nuo XIX a. vidurio – pagrindinis miestų kvartalo vertingumo katalizatorius. XIX a. pabaigoje viešasis miesto parkas buvo miesto planavimo ir nekilnojamojo turto plėtros veiksnys (Deveikis, Deveikienė 2009), rinkodaros priemonė, miesto prestižo ženklas. Šiuo požiūriu labai įdomūs urbanistinio sprendimo pavyzdžiai yra prancūziškosios tradicijos (E. André mokyklos) miestovaizdžio specialistų parengti ir įgyvendinti parkų projektai Liverpulyje (Seftono parkas, aut. E. André), Liuksemburge, pertvarkant tvirtovę (aut. E. André ir R. André), Kordoboje (Argentina) Sarmiento parkas (aut. C. Thaysas) ir kitur. Čia matome aiškiai išreikštą privačios ir viešosios erdvės verčių sinerginį ryšį (Deveikis, Deveikienė 2009; Deveikis *et al.* 2014).

Tenka pažymėti, kad T. Garnier'as dar 1904 m. parengė, o 1910 m. publikavo veikalą *Une Cité industrielle. Etude pour la construction des villes* („Industrinis miestas. Miestų statybos studija“). Jo projektuose miesto funkci-

nes zonas skiria ir jungia želdynai. Jis daug projektavo Lijone. Straipsnio autorei stažuotės metu teko susipažinti su jo kūryba *in situ*. Le Corbusier'as jaunystėje kelionėje į Artimuosius Rytus stebėjosi islamo (Rytų) miestų želdinimo tradicijomis. Gal todėl Modernios architektūros tarptautiniame kongrese (pranc. *CIAM*) 1933 m. jis tvirtino, kad „urbanizmo medžiagos yra saulė, erdvė, medžiai, plienas ir armuotas betonas, tokia tvarka ir tokia hierarchija“. Jo draugas gydytojas Pierre Winteris pridūrė, kad „mūsų ir jūsų vaidmuo šiandien yra sugrąžinti gamtą žmogui, juos čia susieti“ (Le Corbusier 1935).

Šią tradiciją prancūzų miesto planuotojai tęsia iki šių dienų. Naujausi tokių kompleksinių urbanistinių sprendimų pavyzdžiai Paryžiuje yra André Citroeno parkas (aut. G. Clément'as su bendraautorais, 1986–1992), Bercy kvartalo konversija su naujuoju parku (1994–1997, autorių kolektyvas su kraštovaizdžio architektu Philippe'u Raguinu), Maroko kiemo, arba Eolo, parkas (2005–2007, aut. Michelis Carajoud'as ir Claire Carajoud'as).

Apie nūdienos prancūzų miesto planavimo bruožus architektė ir urbanistė Ariella Masbongi rašo, kad urbanistinis projektas – tai viltinga žinia, kai reikia spręsti miesto problemas, ir politinės valios išraiška, atspindinti laikotarpio dinamiką, visuomenės progresą ir lūkesčius. Pasak jos, šiuolaikiniams prancūzų urbanistiniams projektams yra būdinga konversinių teritorijų gaivinimas, naujų kultūrinių centrų kūrimas, dėmesys šiuolaikinės architektūros raiškai, kraštovaizdžio architektūros sprendinių svarba ir kiekvieno projekto kokybė, tarptautinis bendradarbiavimas su geriausiais užsienio projektuotojais (*Rem Koolhaas, Manuel de Sola-Morales, Renzo Piano* ir kt.), projekto kompleksiskumas – bendri transporto ir kitos infrastruktūros sprendiniai – bei išaugę žinių ir patirties reikalavimai kuriant, įgyvendinant ir reguliuojant projektą. Parko numatymą panašiuose urbanistiniuose projektuose Ariella Masbongi vertina kaip miesto ar šalies politikos geranoriškumo pasireiškimą ir viešojo bei privataus intereso derinimo ir solidarumo raišką. Parkui ji priskiria ekonominio „variklio“ vaidmenį. Parkas, urbanistės nuomone, yra veiksmingas struktūrinis kompozicinis ir funkcinis traukos elementas, svarbus pastatų ir parko architektūros bei funkcijų sąveika. Parkas – tai miesto kultūros ir identiteto išraiška, meninės, idėjinės ir filosofinės raiškos, naujausių technologijų ir inovacijų eksponavimo vieta. Kartu jis yra miesto gyventojų sveikatinimo ir rekreacijos vieta, socialinės aplinkos gerinimo priemonė, saugumo ir užimtumo užtikrinimas, naujos urbanistinės kokybės kūrimas (Masbongi 2002: 23).

Formuojamas miestovaizdis – potencialas ir sinergija

Tradicijų tąsa ar integralus miestokūros pertvarkymas?

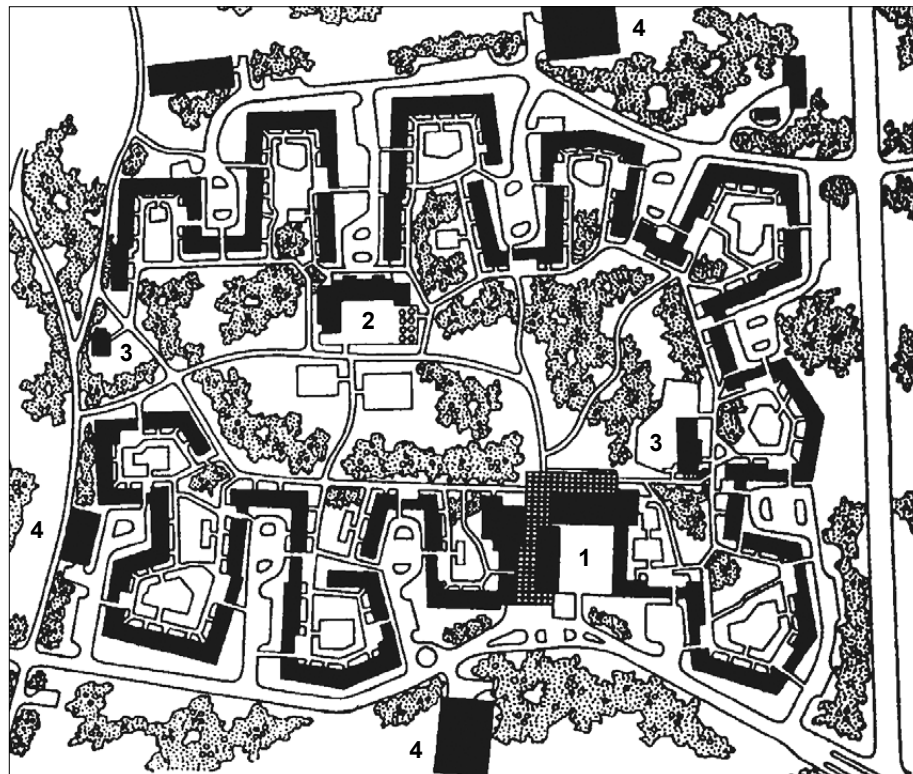
Miesto planuotojai nuolat rašo miesto kūrimo klausimais. Tiesiog taip tradiciškai susiklostė, kad prie miesto plano brėžinio būtina didelė legenda (sutartinių ženklų skalė) ir aiškinamasis raštas. Logiška, kad tiek užsienio, tiek Lietuvos urbanistikos korifėjų publikacijų yra išties nemažai – minėtinos prof. K. Šešelgio (1915–1998), prof. K. Jakovlevo-Mateckio (g. 1929), prof. J. Vanago (g. 1932), E. Staniūno (g. 1959) ir kitų publikacijos. Apžvelgiamas vis platesnis problemų ratas, pereinama prie sociokultūrinių ir socioekonominių klausimų. Šiuo požiūriu įdomus yra Vilniaus Gedimino technikos universiteto autorių kolektyvo leidinys *Darnus nekilnojamojo turto vystymas*, kuriame platus skyrius, aptariantis teritorijų planavimo ir miestų raidos sociokultūrinius aspektus (Bardauskienė, Staniūnas 2012). Nagrinėjami projektavimo ir planavimo modeliai (4 pav.).

Kaip teigia nūdienos urbanistikos teoretikai ir praktikai, miestų augimo tempai dabar tokie, kad būtina skubiai sutelkti dėmesį ne tik į projektavimą ir planavimą, bet ir

gilesnius prasmės bei tikslo klausimus. Vienas tokių klausimų – miestų drieka arba urbanistinis sproginimas (angl. *urban sprawl*). Gal tai nevalingas, spontaniškas E. Howardo idėjos sutuokti miestą ir kaimą įgyvendinimas? Reiškiniui apibūdinti vartojamos įvairios sąvokos, tačiau struktūrizuotos doktrinos ir priemonių šiam procesui valdyti neturima (Bardauskienė, Staniūnas 2012).

Vakarų šalių autoriai XX a. antrosios pusės miestų raidos tendencijas dažnai aptaria iš fenomenologinių pozicijų (Lynch 1972; Landry 2006), pateikdami niūrias miesto suvokimo, jo vaizdinio kaitos išvalgas ir ieškodami naujų miestų plėtotės krypčių ir modelių. Amerikietis urbanistas Kevinas A. Lynchas (1918–1984) pasiūlė miesto vaizdinio suvokimo teoriją ir apibrėžė pagrindinius miesto sandus: takus, pakraščius (pakraščių ribas), mazgus, kvartalus ir riboženklis. Jo publikacijos nuo 1960 m. apie miesto planavimą ir suvokimą iš esmės pakeitė miesto planavimo doktriną (Lynch 1972), suteikė jai žmogiškąjį turinį. Lietuvoje ši miesto teorija nebuvo plačiau priimta ir diegta, nebuvo metodo ir empirinių tyrimų tęsinio.

Šiuolaikinė Lietuvos urbanistikos teorinė mintis ir praktika kryžkelėje. Po nepriklausomybės atkūrimo neorganizuota demokratinė aplinka, liberalizmo ir neoliberalizmo idėjos laukinio kapitalizmo sąlygomis Lietuvos

4 pav. Laisvas gyvenamojo kvartalo užstatymas pusiau uždaromis namų grupėmis (Baronbekeno kvartalas Erebru mieste, Švedija) (Jakovlevas-Mateckis 2013)

Fig. 4. Free arrangement of a residential block using groups of semi-closed houses (Baronbeken Quarter in Örebro, Sweden) (Jakovlevas-Mateckis 2013)

miestų plėtrą paverė į stichišką. Ekspansyvus privačios urbanistinės iniciatyvos pradą paneigė planinio sovietinio ūkio sąlygomis formuotas tradicijas. Plėtrą į priemiesčius ir mažą tankumą juose kaip neigiamą transformacijų epochos rezultatą pateikia daugelis autorių (Bardauskienė 2010). Vadinamasis taškinis detalusis nekonsoliduotų sklypų (prie Vilniaus – dargi rėžinių kaimų) planavimas paskatino daugelį problemų. Vakaruose priimta, kad miesto bendruomenės dalyvauja kuriant miesto planavimo dokumentus, o Lietuvoje tai sunkiai skinasi kelią. Dr. Jono Jakaičio monografija (2013) apibendrina tą patirtį, tačiau miesto kūrimo tradicijų dar neturime. Pastarąjį dešimtmetį savivaldybių teritorijų bendrojo planavimo procesas buvo skatinamas Europos struktūrinių fondų parama, galbūt net buvo naudingas kaip profesinės kompetencijos ugdymo mokykla, tačiau ryškesnio pėdsako visuomenėje dar neturima.

Kita vertus, bendrojo planavimo dokumentuose vis dažniau ir profesionaliau įrašomi ir gamtos vertybių (gamtinio karkaso), želdynų ir viešųjų erdvių sprendiniai. Pavyzdžiai: Vilniaus miesto bendrasis planas iki 2015 m. (aut. SĮ „Vilniaus planas“, projekto vadovas M. Pakalnis); Utenos bendrasis planas (aut. UAB „Urbanistika“) ir kt. Tačiau Lietuvos miestų urbanistinių viešųjų erdvių raidą ženklina būdinga ir specifinė evoliucijos žymė. XX a. daugelyje miestų privatūs didikų dvarų parkai tapo miesto viešaisiais parkais. Kaip puikiausios pavyzdžiai čia galėtų būti paminėti Palangos, Kretingos, Rokiškio, Žagarės parkai. Vilniui šis procesas lėmė Sapiegų, Tuskulėnų, Verkių, Markučių, Kairėnų, Trakų Vokės parkus. Tokiems objektams bendrojo ir specialiojo planavimo dokumentuose, urbanistiniuose projektuose būtinas išskirtinis dėmesys. Tokį dėmesį gali skirti tik kompetenciją turintys kraštovaizdžio architektūros žinovai. Būtų pagrįsta manyti, kad kraštovaizdžio architektas kaip specialistas turi gamtinių disciplinų pagrindą. Toks išsilavinimas yra sąlyga įgyti kompetencijų tose srityse, kurios sunkiau suvokiamos pastatų architektūros ar urbanistikos studijas baigusiam specialistui.

Urbanistinės ekologijos link

Naujoje Europos urbanistikos chartijoje (*European Urban Charter* (Council of Europe 1993)), pakeitusioje Atėnų chartiją (1933), pabrėžiamas ir toks siekinys: „Būtinas naujas miesto modelis. Esamiems modeliams dėl padrikos miestų plėtros būdinga funkcinė teritorijų specializacija. Tai XX a. vidurio moderniojo planavimo padarinys, neturintis ateities. Miestų augimą privalu kontroliuoti. Pagrindinis miestų politikos tikslas – socialinė ir teritorinė sanglauda“. Socialinės ir teritorinės raidos plotmėje būtina didesnė miesto planuotojų, urbanistų, architektų, ekonomistų, ekologų, kraštovaizdžio specialistų sanglauda. Urbanistinė

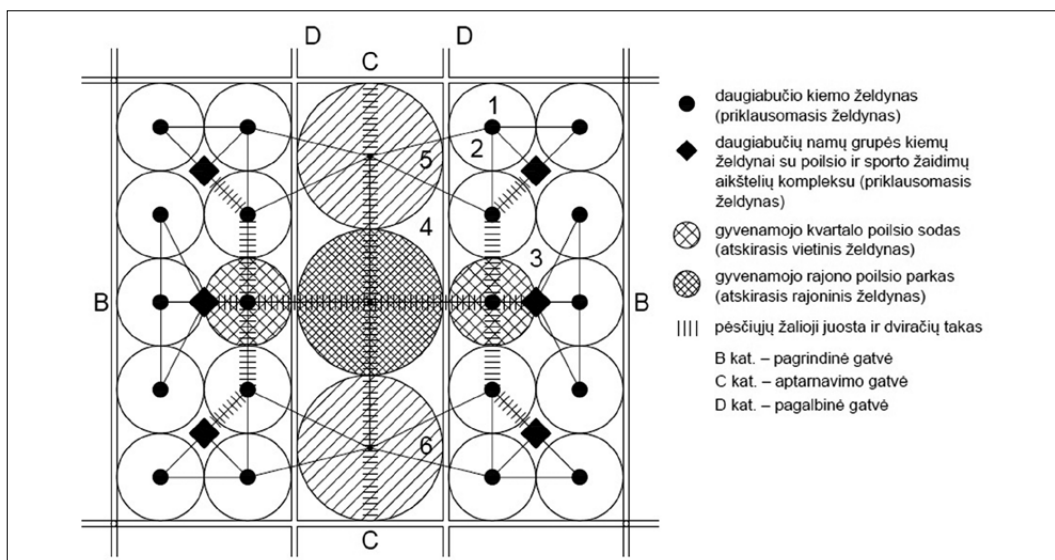
doktrina privalo turėti humaniškąjį socialinės raidos užtaisą, ji turi būti rengiama, svarstoma ir analizuojama atsižvelgiant į bendrąją ekonominės ir socialinės politikos, ekosistemos išteklių naudojimo politikos kontekstą.

K. A. Lyncho miesto vaizdinio teorija galėtų paaiškinti daugelio vertybių, kurių ieškome mieste, prigimtį ir galimybes. Tačiau urbanistikos teorija jau svarsto vartojančio miesto, kūrybingo miesto, darnaus (tvaraus) miesto problematiką (Samalavičius 2013: 127–142).

Arizonos (JAV) universiteto profesorė Nan Ellin pasiūlė naują miesto integralumo teoriją, kurios pamatinė sąvoka – tėkmė, o samprata jungia tvarkos ir netvarkos elementus. „Urbanistinių meridianų“ atvėrimas – procesas, panašus į akupunktūrą ir kitas bioenergetinio gydymo formas, atveriami užblokuotieji energijos meridianai mūsų kūne, randasi galimybė išlaisvinti miesto arba jo dinamiškų bendruomenių gyvybines galias, priversti kurti gyvybinius veiklos centrus, pilietinės ar žaliosios erdvės kokybę. Ribotas mokslinis pasaulėvaizdis, gamtą traktuojantis kaip valdomą, nuspėjamą ir žmogaus valiai pajungiamą procesą, pastaraisiais dešimtmečiais užleidžia vietą kitokia paradigma grįstam žmogaus ir gamtos pasauliui santykiui. Aplinkosaugos mokslų reikšmės pripažinimas ir akivaizdi globalios ekologinės krizės grėsmė taip pat daro įtaką keisti įsigalėjusias sampratas, brandinti naują urbanistikos sampratą, kurioje vis mažiau vietos liktų racionalizuotai gamtos ir jos išteklių beatodairiško niokojimo paradigmams, įsigalėjusiai žmogų ėmus vaizduoti esantį už ekosistemos ribų (Samalavičius 2013: 143–144).

Urbanistinės estetikos klausimus nagrinėjantis mokslininkas Arnoldas Berleantas pateikia išvagią pastabą: „Urbanistika nebesiremia tokiais gana supaprastintais modeliais, bet pereina į sudėtingesnę stadiją kaip ekosistema. Mechaniškas vienodų, pakeičiamų dalių idealas atmetas, ir siekiama organiškos vizijos. Teigdamas griežtą priešpriešą mechaniskajam, biologinės ekosistemos modelis pripažįsta urbanistikos sritį kaip sudėtingą daugybės skirtingų, tačiau integruotų komponentų vienovę, iš kurių kiekvienas savitiksliis, tačiau kartu prisideda ir priklauso nuo konteksto, kuris apima juos visus“ (Berleant 2010: 123; Samalavičius 2013: 146–147).

Miesto humanizavimo ir ekologizavimo prasme būtinas naujas požiūris ir glaudus kraštovaizdžio architektų bendradarbiavimas su urbanistų gildija. Profesinė sinergija gali padėti atnaujinti miestų kvartalus, o planuojant naujus – išvengti klaidų. Tokių išvalgų yra pateikę kraštovaizdžio architektūros forumų mokslininkai (Bardauskienė 2010; Jakovlevas-Mateckis 2013). Apibendrintą daugiabučių namų kvartalų (rajonų) želdynų ir poilsio vietų sistemos formavimo modelį (5 pav.) pateikė ir aptarė prof. K. Jakovlevas-Mateckis (2013: 68–70).

5 pav. Daugiabučių gyvenamųjų namų rajono želdynų ir gyventojų trumpalaikio poilsio objektų sistemos formavimo modelis (Jakovlevas-Mateckis 2013: 70)

Fig. 5. The model for the system of greenery and recreational objects around a multi-family residential bloc (Jakovlevas-Mateckis 2013: 70)

Želdynų įtaka miesto socialinei aplinkai Lietuvoje yra gana nauja, tačiau sparčiai plėtojama tema. Šiai temai „platformą“ sukūrė Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungos kartu su socialiniais bei akademiniais partneriais 2005 m. rudenį organizuota tarptautinė konferencija „Parkas mieste – socialinis ir ekonominis veiksnys“. Naujų įžvalgų nuolat pateikia ir želdynų, kaip socialinės infrastruktūros sando, įtaką mieste aptaria kraštovarkos specialistė Indrė Gražulevičiūtė-Vileniškė (Gražulevičiūtė-Vileniškė 2010; Gražulevičiūtė-Vileniškė, Urbonas 2013). Ji išskiria penkis miesto socialinės aplinkos ir želdynų sąveikos aspektus: sisteminių, ekonominių, rekreacinių, socialinės sanglaudos skatinimo, arba demokratinės visuomenės formavimo, ir kultūrinių.

Vilniaus Gedimino technikos universiteto autorių kolektyvas (Juškevičius *et al.* 2013) konstatuoja, kad „šandieninė urbanizacija yra fenomenas, iš dalies nevaldomas, kartu su pramonės, susisiekimo, informacinių technologijų raida įgyjantis vis naujas – suburbanizacijos, miesto ir kaimo asimiliacijos ir kitas formas, keičiantis gyvenimo būdą, žmonių santykius, sėslumą“. Urbanizacijos procesai kelia naujų uždavinių daugelio profesijų specialistams, tarp jų ir kraštovaizdžio architektams. Knygos skyriuje „Gamtinė aplinka. Sodai. Miesto žemės ūkis“ glaustai aptariami želdynai, jų formavimo ir normavimo ypatumai, miesto gyventojų sodų sampratos ir faktinio naudojimo įvairiose šalyse kaita, agrarinio naudojimo teritorijų mieste bruožai, daug dėmesio skiriama rekreacijai ir miesto infrastruktūrai (Juškevičius *et al.* 2013: 311–372).

Darnumo arba tvarumo principą panagrinėkime išsamiau. Miesto darna be ekologinių principų ir priemonių neįmanoma. Miesto darna be socialinio-kultūrinio kryptingumo taip pat neįmanoma. Nuo „Romos klubo“ 1972 m. paskelbtos ataskaitos „Augimo ribos“ (Bučinskas 2013) iki JT Aplinkos ir plėtros komisijos ataskaitos „Mūsų bendra ateitis“ (Brundtland 1987) ir vėlesnių dokumentų (pvz., 1992 m. Rio de Žaneire pasaulio valstybių viršūnių priimta deklaracija „XXI amžiaus darbotvarkė“) Europos urbanistikos teorija ir praktika subrendo iki 1994 m. Aalborgo mieste (Danija) priimtos Europos miestų darnaus vystymosi chartijos ir 2007 m. Leipce (Vokietija) priimtos Leipcegi tvariųjų Europos miestų chartijos.

Iš esmės Leipcegi chartijai turėtų paklusti visos Europos miestų raidos doktrinos, kurios, pasak prof. J. Vanago (2003), yra utilitarinės, autokratinės, romantinės, utopinės, miestų-sodų ir technokratinės tradicijos. Visais atvejais urbanistikoje aktuali lieka sąveika su kraštovaizdžio architektūra. Ar projektuosime viešąjį parką miesto kvartalų apsuptyje, ar atsidosime miesto-sodo idėjai (E. Howardo, vėliau L. Mumfordo tradicija), ar sutiksime su Šiaurės Amerikos autodidaktės (savamokslės) urbanistės J. Jacobs mintimis ir įžvalgomis, ar remsimės kito amerikiečio K. Lyncho miesto vaizdinio teorija ir jos pagrindiniais raiškos elementais, teks sutikti, kad kiekvieno šių miesto sandų kūrimo procese dalyvauja (turi dalyvauti) ne tik urbanistas, bet ir kraštovaizdžio architektas ir dar gerokai daugiau kraštovarkos specialistų.

Apibendrinimas ir išvados

Nūdienos lietuvių architektūros ir urbanistikos mokslo darbuose, taip pat Lietuvos Respublikos teisės aktuose, reglamentuojančiuose architektūros ir urbanistikos procesus, yra minimos kraštovaizdžio sąvokos, kalbama apie struktūrinius antropogeninio kraštovaizdžio elementus, kaip antai: parkas, skveras ar kita viešoji erdvė, – tačiau niekur nėra apibrėžiama ar nagrinėjama kraštovaizdžio architektūros samprata ir šiai sričiai priskirtinos kompetencijos. Kraštovaizdžio tyrimų ir analizės srityje daugiausia reiškiasi geografijos ar kitų gamtos mokslų specialistai, tačiau minėtų darbų sąsajos su urbanistiniu kontekstu yra nepakankamos, o kraštovaizdžio apsaugos ir miesto plėtros klausimai dažnai priešinami vieni kitiems, sunkiai nustatomas bendras miesto planavimo ar urbanistinio komplekso projektavimo tikslas. Pasaulinė praktika rodo, kad šių prieštaravimų būtų galima išvengti stiprinant kraštovaizdžio architektūros studijų, praktikos ir mokslo pozicijas.

Nuo XIX a. antrosios pusės pramoninių miestų pagražinimo ir sveikatinimo programų (barono Haussmanno Paryžiaus transformacijos, kitų didmiesčių tvarkymas) sprendinių įrengti miesto želdynus ar pirmųjų šiuolaikinės urbanistikos teorijos veikalų ir koncepcijų (C. Sitte, E. Howardas, R. Unwinas ir kt.) autorių urbanistų ir kraštovaizdžio architektų veikla buvo neatsieta ir vienodai paveiki.

XIX ir XX a. sandūroje E. Howardo pasiūlyta koncepcija ir užgimęs miestų-sodų (angl. *Garden City*, pranc. *Cité-Jardin*, vok. *Gartenstadt*, isp. *Ciudad Jardin*) judėjimas (Miestų sodų asociacija, įkurta 1899 m., vėliau pavadinta Miesto ir kaimo planavimo asociacija, angl. *Town and Country Planning Association, TCPA*) visuose pasaulio žemynuose paliko urbanistinį pėdsaką ir padarė didelę įtaką miestų planavimo raidai. Antai jau 115 metų gyva idėja ir koncepcija tebeturi tvirtas pozicijas ir daro įtaką šiuolaikinėms miestų planavimo, urbanistikos srovėms ir koncepcijoms (ekologiškas miestas, darnus miestas ir pan.).

Pirmojo pasaulinio karo pasekmės miestams Europoje skatino moderniąją statybą, moderniosios architektūros ir urbanistikos modulius ir sprendinius. T. Garnier'o, Le Corbusier'o ir kitų urbanistų įdiegtos miesto funkcinio zonavimo schemas kraštovaizdžio architektūros sprendinius kiek atitolino nuo bendrųjų urbanistinių sprendinių, nors dar 1908 m. Paryžiaus ir kitų miestų kraštovaizdžio architektas ir urbanistas tvirtino, kad miesto plėtros planas nebus pakankamas, jei jame nebus atvirų erdvių programos ir specialaus parkų sistemos plano (Forestier 1908 [1997]).

XX a. pabaigoje ir sandūroje su XXI a. vis didesnę teorinę svorį įgavo Šiaurės Amerikos, Skandinavijos urbanistų teoriniai darbai, koncepcijos ir publikacijos. Miestas – sudėtingas organizmas, arba sistema, kuriai kurti ir reguliuoti reikia daugelio kraštovarkos profesionalų specialistų sąveikos ir sutelktų pastangų. Kokybiniais planuojamos teritorijos rodikliais tampa socialinės infrastruktūros užtikrinimas, rekreacinės galimybės, saugumo ir bendruomeniškumo užtikrinimo prielaidos. Siekdami įgyvendinti darnaus (tvaraus) miesto arba urbanistinės ekologijos siekinį, turime burti įvairius miesto planavimo ir projektavimo specialistus, tarp jų – ir kraštovaizdžio architektus.

Vadovaudamiesi tvarumo principais miesto planotojai miesto teritoriją turėtų nagrinėti bent jau ekonominiu, ekologiniu, socialiniu, estetiniu aspektais. Tenkinant šiuos analizės kriterijus žaliųjų plotų ir planuojamo urbanistinio konteksto sąveika tampa ypač reikšminga. Būtent kompleksinio planavimo stadija turėtų būti laikas spręsti, kur ir kokio pobūdžio bei dydžio rekreacinė erdvė geriausiai atitiks miesto gyventojų interesus. Būtinybė įgyvendinti miesto darnumo ir tvarumo principus, taikyti juos teritorijų planavimo ir projektavimo praktikoje kviečia kraštovaizdžio architektus į garbingą vietą prie bendro darbo stalo.

Literatūra

- Bardauskienė, D. 2010. Urbanizacijos sociokultūriniai aspektai kraštovaizdžio formavime, iš *Kraštovaizdžio architektūra – patirtis, tendencijos, perspektyvos: Kraštovaizdžio architektūros forumo 2010 mokslo darbai*. Vilnius: LKAS, 45–51.
- Bardauskienė, D. 2013. Šimtametės miesto-sodo idėjos vis dar aktualios, iš *Kraštovaizdžio architektūra – iššūkiai ir prioritetai: Kraštovaizdžio architektūros forumo 2013 mokslo darbai*. Vilnius: LKAS, 133–135.
- Bardauskienė, D.; Staniūnas, E. 2012. Nekilnojamojo turto vystymo sociokultūriniai aspektai, iš A. Kaklauskas, E. K. Zavadskas, D. Bardauskienė, R. Dargis (red.). *Darnus nekilnojamojo turto vystymas: vadovėlis*. Vilnius: Technika, 651–808.
- Berleant, A. 2010. *Sensibility and sense: the Aesthetic transformation of the Human World*. Exeter: Imprint Academic.
- Brundtland, G. H. 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development: our common future* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
- Bučinskas, A. 2013. Žmogiškojo kapitalo išteklių taupymas darnios plėtros kontekste: variantų paieškos, iš *Tiltai Bridges Brücken* 3(64): 1–22 [interaktyvus]. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla [žiūrėta 2014 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: http://www.ku.lt/leidykla/files/2012/09/Tiltai_2013_3_pataisytas.pdf

- Council of Europe. 1993. *European Urban Charter*. Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe. Strasbourg: Council of Europe Press.
- Daujotaitė, I. 2006. Vilniaus gamtinė morfostruktūra – miesto urbanistinė savastis, iš *Vilniaus miesto savitumai. Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 40. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 41–47.
- Daujotaitė, I.; Laukaitytė-Malžinskienė, G. I. 2006. *Trakų rajono savivaldybės bendrojo plano gamtinės aplinkos, kraštovaizdžio, turizmo ir rekreacijos dalys. Esamos būklės vertinimas, koncepcija, sprendiniai*. Mašinėraštis. VGTU Urbanistikos katedra, Vilnius.
- Deveikiene, V.; Deveikyte, O.; Deveikis, S. 2012. Green and blue infrastructure for sustainable development of the city: case study of Vilnius City and its region (6276), in *Proceedings of FIG 8th Regional Conference 2012 „Surveying towards Sustainable Development“*, 26–29 November 2012, Montevideo, Uruguay [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 10 d.]. ISBN 87-92853-02-1. Prieiga per internetą: http://www.fig.net/pub/uruguay/papers/ts05b/TS05B_deveikiene_deveikyte_et_al_6276.pdf
- Deveikis, S.; Deveikienė, V. 2009. Urbanistinė ekspansija ir miesto želdynai, iš *Subalansuotos plėtros idėjų raiška architektūroje ir teritorijų planavime: mokslinių straipsnių rinkinys*. Kaunas: Technologija, 118–134.
- Deveikis, S.; Deveikienė, V.; Deveikytė, O. 2014. Parkų kūrėjas Charles (Carlos) Thays – europietiškoji tradicija Pietų Amerikoje ir jos grįžtamasis ryšys, *Miestų želdynų formavimas* 1(11): 34–49.
- Forestier, J. C. N. 1908 [1997]. *Grandes villes et systèmes de parcs*. Paris: Norma, réédition du texte de 1908. 383 p.
- Garnier, T. 1910. *Une Cité industrielle. Etude pour la construction des villes*. Paris: A. Vincent.
- Gražulevičiūtė-Vileniškė, I. 2010. Želdyno įtaka socialinei miesto centro aplinkai. Taikos sodų Šefilde atvejis, *Miestų želdynų formavimas* 1(7): 73–79.
- Gražulevičiūtė-Vileniškė, I.; Urbonas, V. 2013. Miestų centrų regeneracijos tendencijos: miesto sodo koncepcijos persvarstymas, *Miestų želdynų formavimas* 1(10): 80–94.
- Hénard, E.; Cohen, J. L. 1982. *Etudes sur les transformations de Paris, et autres écrits sur l'urbanisme*. L'Equerre.
- Howard, E. 1902 [1946]. *Garden cities of to-morrow*. Selected and edited at website by John W. Reys [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.library.cornell.edu/Reys/DOCS/howard.htm>
- Jacobs, J. 1961 [1992]. *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.
- Jakaitis, J. 2013. *Miesto erdvinio formavimo dalyvių diskursas šiuolaikinės demokratijos sąlygomis: monografija*. Vilnius: Technika. <http://dx.doi.org/10.3846/2128-M>
- Jakovlevas-Mateckis, K. 2008. *Miesto kraštovaizdžio architektūra, I tomas: miesto kraštovaizdžio architektūros raida ir teorijos pagrindai*. Vilnius: Technika. <http://dx.doi.org/10.3846/1446-M>
- Jakovlevas-Mateckis, K. 2010. Miesto kraštovaizdžio architektūros problemos, iš *Kraštovaizdžio architektūra – patirtis, tendencijos, perspektyvos: Kraštovaizdžio architektūros forumo '2010 mokslo darbai*. Vilnius: LKAS, 14–27.
- Jakovlevas-Mateckis, K. 2013. Miesto daugiaaukščių gyvenamųjų namų teritorijų planavimo ir želdynų formavimo problemos aspektai, iš *Kraštovaizdžio architektūra – iššūkiai ir prioritetai: Kraštovaizdžio architektūros forumo '2013 mokslo darbai*. 2-asis papildytas ir pataisytas leidimas, elektroninė versija. Vilnius: LKAS, 64–78.
- Juškevičius, P. 2005. Gyvenimo kokybė ir darnioji plėtra urbanistikoje, *Urbanistika ir architektūra – Town planning and Architecture* 34(4): 174–181.
- Juškevičius, P.; Burinskienė, M.; Paliulis, G. M.; Gaučė, K. 2013. *Urbanistika: procesai, problemos, planavimas, plėtra*. Vilnius: Technika. <http://dx.doi.org/10.3846/1447-S>
- Kavaliauskas, P. 2013. Kraštovarka ir profesinis egocentriškas, iš *Kraštovaizdžio architektūra – iššūkiai ir prioritetai: Kraštovaizdžio architektūros forumo '2013 mokslo darbai*. Vilnius: LKAS, 9–20.
- Landry, Ch. 2006. *The art of city making*. London: Earthscan. 472 p.
- Le Corbusier, 1935. *Oeuvre complète. 1929–1934*. Zurich: H. Girsberger.
- Leipcigo tvariųjų Europos miestų chartija* [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2014 m. gruodžio 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/files/0.917593001243239525.pdf>
- Les parcs et jardins dans l'urbanisme parisien XIXe–XXe siècles*. 2001. Sous la direction de Simon Texier. Paris: Action Artistique de la Ville de Paris. 294 p.
- Lietuvos Respublikos architektūros politikos krypčių aprašas* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2014 m. gruodžio 17 d.]. Prieiga per internetą: http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=5553
- Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio politikos krypčių aprašas* [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2014 m. gruodžio 17 d.]. Prieiga per internetą: http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=5044
- Lynch, K. 1972. *What time is this place?* Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Masbouni, A. 2002. *Projets urbains en France / French urban strategies*. Paris: Editions du moniteur. 23 p.
- Mumford, L. 1938. *The culture of cities*. New York: Brace and Company.
- Mumford, L. 1961. *The city in history*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Mumford, L. 1968. *The urban prospect*. New York: Harcourt, Brace and the World.
- Mumford, L. 2007. The garden city idea and modern planning: from the introduction to garden cities of tomorrow, in *Urban studies reader*. London: Routledge, 43–53.
- Samalavičius, A. 2013. *Miestas ir protas. Urbanistinės refleksijos XX a. vakaruose*. Vilnius: Technika, 143–144, 158 p. <http://dx.doi.org/10.3846/2119-M>
- Sitte, C. 1889 [1918]. *L'art de bâtir les villes*. Notes et réflexions d'un architecte traduites et complétées par Camille Martin. Genève: Edition Atar.
- Staniūnas, E.; Stauskis, G. 2011. *Rekreacijos kompleksai gamtinėje aplinkoje*. Vilnius: Technika. 192 p. <http://dx.doi.org/10.3846/1206-S>

Urbonaitė, I. 2012. Apleistų teritorijų reikšmė, formuojant miesto rekreacinę sistemą. *Mokslas – Lietuvos ateitis – Science – Future of Lithuania* 4(2): 97–105.
<http://dx.doi.org/10.3846/mla.2012.21>

Vanagas, J. 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: VDA leidykla. 247 p.

Vyšniūnas, A. 2013. Hamletiškas klausimas: architektas – profesija ar statusas II, *Pilotas* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://pilotas.lt/index.php/lt/pozicija/item/2363-hamletiskas-klausimas-xxi-a-kontekste/architektas-tai-profesija-ar-statusas?-ii>

THE INTERACTION BETWEEN LANDSCAPE ARCHITECTURE AND URBAN DEVELOPMENT. DO WE HAVE A COMMON GOAL?

V. Deveikienė

Abstract

The article analyses the problem of the relationship and interaction between urban design and landscape architecture. This refers to the period of the modern city from the late nineteenth century to the present day. There are presented and discussed urbanization processes and examples of solutions with emphasis on problems arising from the relationship between a city and nature as well as those related to urban landscape and sustainability of urban landscaping in the twentieth century.

Keywords: urban development, landscape architecture, townscape, cityscape.